

УДК [94:329.285](450+477)«1919/1929»
DOI: 10.20535/2307-5244.48.2019.176386

В. А. Савченко

Одеський державний університет внутрішніх справ

О. П. Тригуб

<https://orcid.org/0000-0003-0610-1702>

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили (Миколаїв)*

V. Savchenko

Odessa State University of Internal Affairs

O. Trygub

Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolayiv)

СЕКРЕТНІ СПІВРОБІТНИКИ ДПУ З ОДЕСЬКОГО «КЛУБУ ІНОЗЕМНИХ МОРЯКІВ»

*Italian Political Immigrants — Secret State Political
Authority Agents from Odessa's «Club of Foreign Sailors»*

Статтю присвячено викриттю таємної діяльності італійських політ-емігрантів, що згуртувалися в Одесі навколо місцевого осередку «Міжнародної організації допомоги борцям революції» та «Клубу іноземних моряків». На прикладі трагічної долі низки італійців (комуністів та анархістів) висвітлюються методи роботи ДПУ, ГПУ та Комінтерну по формуванню агентурної мережі у країнах Європи, стеженню за «підозрілими» іноземцями, за контрабандою та «політичними настроями» у СРСР.

Ключові слова: ДПУ, Комінтерн, «Міжнародна організація допомога борцям революції», Комуністична партія Італії, Одеса, політемігранти, анархісти, моряки.

The paper is devoted to secret activities of the Italian revolutionaries who fled to the USSR in 1921–1925 and united in Odessa as the «Group of Italian Political Emigrants» and the local cell of the «International Organization for the Support of Revolutionary Fighters» (MODR). The Soviet intelligence service and the Comintern, counting on the revolutionary potential of the Italians in the «red years» (1919–1920), considered Italy to be the stronghold of the world revolution. The leaders for that revolution were trained not only in Moscow, but also in Odessa. A group of Italians who had fled from the persecution of the fascists lived in the latter city. This groups of former members of the Communist Party of Italy, the «left wing» of the Italian Socialist Party and anarchist federations was forced to cooperate with the Comintern, the MODR, the State Political Authority (DPU) and other Soviet institutions.

Based on a tragic examples of eight Italians who lived in Odessa during the 1920s, the paper describes the methods of Soviet intelligence for establishing the net of agents in West European countries, surveillance of «suspicious» foreigners and the spying for Italian consulate in Odessa. Italian political emigrants were used for recruitment. This was considered a sort of «communist treatment» for Italian sailors from commercial cargos in the port of Odessa, viewed as potential agents of the «world revolution». This recruitment was performed under the banners of «The International Sailor Club» (or «The Karl Marx Club for Foreign Sailors»), or the «International Union of Sailors and Dockers».

In 1923–1924, agitated Italian political emigrants on behalf of those organizations. However, in 1924 they were arrested and imprisoned for one year. After release they were suspected of «counter-revolutionary sentiments» and contacts with the anarchist underground in Odessa and Dnepropetrovsk. In 1928, E. Gherbovaz and D. Serpo were again arrested in Odessa on a fabricated charge of espionage — disclosure of intelligence on recruitment of Italian sailors to the Italian consul. Subsequently they spent many years in camps.

In 1927, another Italian political emigrant Miro Avlich was arrested for spying for the Italian consul in Odessa. During 1922–1925 he worked on Soviet commercial ships and «on a part-time basis» reported to the DPU.

Italian political emigrants, brothers Antonio and Amadeo Buticchi, also cooperated with the DPU. They started working in «the contraband detection». In 1925 Antonio became a «secret agent» and was sent to Sverdlovsk. Later in Odessa, he spied after the Italian consulate. Amadeo Buticchi, «with the permission of Moscow», returned to Italy. He officially deported from the USSR to conceal his cooperation with the DPU.

In 1923, anarchist political emigrants G. Bucciarelli, L. Evangelisti, R. Cavani arrived at Odessa. In 1927, L. Evangelisti and R. Cavani managed to illegally escape the USSR, as it was claimed by the DPU, with the help of West European sailors, and possibly with the support of the DPU itself. R. Cavani returned to Italy and twice attempted to kill dictator B. Mussolini. He took part in organizing a revolution in Spain. In 1936–1938 R. Cavani and L. Evangelisti fought in the Spanish Republican Army. G. Bucciarelli was arrested in 1933 «for anarchist propaganda» and in 1937 «for counter-revolutionary activity».

Thus, the Italian political emigrants in the USSR became political hostages, many of them as agents of the Comintern's «world revolution» and the DPU. In the 1930s their fate was mostly tragic — they were sent to GULAG camps or sentenced to death.

Keywords: DPU, Comintern, «International Organization for the Support of Revolutionary Fighters», Communist Party of Italy, Odessa, political emigrants, anarchists, sailors

У 1919–1920 рр. Італія опинилася на межі соціалістичної революції. Радянські можновладці уважно відстежували події «червоних років» в Італії, підтримуючи «прямі дії» лівих соціалістів (згодом комуністів), анархістів. Дослідники історії спецслужб вважають, що Італія «однією з перших була оповита мережами радянської розвідки» (Колпакиди, А. І. & Прохоров, Д. П. 1999, с. 159). Після встановлення влади Б. Муссоліні радянські спецслужби, вважаючи, що італійські трудящі не втратили «революційну потенцію», послали «італійський напрямок». Ідеї «світової революції» провадила в життя Італійська секція МОДР¹, а ДПУ, своєю чергою, створила «італійську секцію». Те, що Італія визнала СРСР, збіглося з пропозиціями Комінтерну заснувати в Москві центральний орган для координації «бойових організацій» італійських комуністів. 1926 р. Б. Муссоліні заявив радянському повпреду про неприпустимість підпільної діяльності МОДР, яка активізувалася в Італії (Дубровина, О. В. 2017, с. 127).

До 1991 р. теми радянської розвідки в Італії, діяльності Комінтерну та МОДР в Італії, агентурної роботи радянських спецслужб серед італійських політемігрантів тощо, перебували під грифом «таємно», тож історики їх не розробляли. Сучасні українські історики фрагментарно торкалися цієї теми (Мотрич, Р. 2014; Савченко, В. А. 2012). Серед закордонних досліджень треба вказати на книги О. Колпакиді та Д. Прохорова (Колпакиди, А. І. & Прохоров, Д. П. 1999), О. Дундович і Ф. Горі (Дундович, Е. & Горі, Ф. 2009), Ф. Бертолуччі (Bertolucci, F. 2017), Г. Фабре (Fabre, G. 1990), статтю О. Дубровіної (Дубровина, О. В. 2017). Саме недослідженість окресленої теми й отримання для дослідницької праці нового пласту документів привели авторів до висвітлення даної наукової проблеми.

Джерельною базою розвідки виступили не введені до наукового обігу документи репресивних органів УСРР — ДПУ та НКВС, які зберігаються у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (Ф. 13 «Колекція друкованих документів») та Державному архіві Одеської області (Ф. Р-8065 «Управління Служби безпеки України в Одеській області»). Об'єктивність і неупередженість наукового дослідження забезпечив методологічний інструментарій — у позитивістському ключі використано спеціально-історичні методи: хронологічний, системний, історико-біографічний та історико-порівняльний.

Ґрунтуючись на зазначених положеннях, визначено основну дослідницьку мету та завдання — на основі емпіричної обробки й аналізу докумен-

¹ МОДР — Міжнародна організація допомоги борцям революції. Створена 1922 р. у СРСР. Комінтернівська структура, що надавала юридичну та матеріальну допомогу революціонерам — жертвам політичних переслідувань за кордоном. Використовувалася як прикриття для нелегальної діяльності спецслужб. Через МОДР велася пропаганда комуністичних ідей, контакти із закордонними осередками, передача грошей під виглядом допомоги політ'язням, організація повалення державного ладу в «буржуазних країнах».

тів радянських спецслужб розкрити долю італійських політемігрантів в УСРР, їх включеність у громадсько-політичне життя та повсякденність, відносини з радянськими державними органами та, зокрема, з контррозвідкою ДПУ.

Розглядаючи тему «італійського напрямку» в діяльності Комінтерну, МОДР, ГРУ, ДПУ, — неможливо оминати те, що для розвідки («активної розвідки» та вербування) спецслужби використовували італійських радикалів, яких з 1921 р. приймали в радянських республіках як політемігрантів. Формами діяльності спецслужб були пропаганда й «обробка» — вербування італійських моряків, що опинялись у радянських портах. Для цього створювалося прикриття («дахи»): радянське Бюро «Міжнародного Союзу моряків і портових робітників», «Інтерклуби». 1923 р. в Одесі з'явився «Міжнародний матроський клуб» («Клуб іноземних моряків», «Одеський центральний інтернаціональний клуб імені Карла Маркса», «Інтерклуб», клуб «Міжпропу»), який використовувався для «комуністичної пропаганди» та для вербування «агентів революції». Екіпажі італійських кораблів, які прибували до Одеси, були предметом «особливої уваги» агітаторів «Інтерклубу» (Мотрич, Р. 2014, с. 70–73). Навіть італійський консул в Одесі регулярно звертався до НКЗС з протестом проти «антиіталійської пропаганди» в «Інтерклубі» (транспаранти з гаслами «Геть фашизм», карикатури на Б. Муссоліні тощо)¹.

Про справжні цілі й таємні операції «Інтерклубу» свідчить справа італійця Євгена (Рекардо) Антоновича Гербоваца (Eugenio Antonio Gherbovaz), який народився 5 жовтня 1889 р. у провінції Пола (на той час Австро-Угорська імперія). З 1906 р. він брав участь у революційному русі, а з 1912 р. був членом соціалістичної партії. У кінці 1921 р., перейшовши на радикальні позиції, він опинився під загрозою арешту в Італії. Йому вдалося виїхати до Стамбула на пароплаві «Рим», згодом — до Румунії, Батума, у грудні 1922 р. дістатися Одеси. У 1922–1924 рр. він отримав роботу механіка на заводах імені Красного й імені Леніна, одружився (його дружина стала секретним співробітником ДПУ під псевдо «Ольга»² та слідкувала за чоловіком і його оточенням), став членом МОДР та «Інтерклубу», «підробляючи» від ДПУ агітацією за «світову революцію» серед італійських моряків, що опинялися в одеському порту.

1924 р. Є. Гербоваца засудили за збройний замах на капітана італійського судна «Кобе» Гайдані (Гайданіча). Інцидент стався 10 червня 1924 р. в одеському порту, під час спроби Є. Гербоваца без дозволу капітана піднятися на палубу італійського пароплава. Капітан заборонив незнайомцю піднятися на «Кобе», але останній став прикладати силу, щоб відтіснити капіта-

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України). Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 1. Арк. 230.

² ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 2. Арк. 493.

на та вахтового матроса. У відповідь капітан почав бити «незваного гостя»: «Гербовац був побитий фашистом Гайдані»¹. Наступного дня Є. Гербовац і Д. Серпо прийшли в порт, звітали на «Кобе» та, викликавши капітана, почали стріляти у нього: «Гайданіч був поранений пострілом з маузера»².

Товаришем Є. Гербоваца у політичній боротьбі був Данте Серпо (Dante Luigi Serpo). Народився 15 квітня 1900 р. у Трієсті, де у подальшому працював робітником, мав «нижчу освіту», брав участь у революційному русі. У 1918–1919 рр. Данте перебував в італійській армії, потім пішов робітником на залізницю та записався до осередку соціалістичної партії у Трієсті, ставши членом профспілки й італійської «Червоної Гвардії». Він пішов шляхом свого батька, Людвіга (Луїджи) Серпо, що працював залізничником і був членом соціалістичної партії та профспілковим активістом (Fabre, G. 1990, s. 53–54, 169).

1921 р. Д. Серпо став «лівим комуністом»³ і був заарештований за метання бомби «у фашистські збори» в містечку Червін'яно. Згодом був звільнений за «недостатністю доказів» і його жорстоко побили італійські фашисти. 1 травня 1921 р. він узяв участь у перестрілці «лівих» з фашистами в Мантуї: «фашисти намагалися мене вбити й 11 травня спробували заарештувати». Д. Серпо застрелив командира карального загону та «змусив утікати його помічників». Після цього інциденту він залишив небезпечну Італію (де був заочно засуджений до каторги) та перейшов кордон Королівства Сербів, Хорватів і Словенців.

Деякий час Д. Серпо мешкав у Любляні та Загребі, вів революційну пропаганду в осередку місцевих радикалів, але після вбивства міністра М. Драсковіча⁴ був заарештований і висланий до Австрії. У Відні він став членом соціалістичного осередку «Італійського пролетарського клубу імені Андріаса Кістки». Виступав проти австрійських фашистів, за що австрійська поліція наказала Д. Серпо негайно покинути країну. Навесні 1923 р., через Чехословаччину, він дістався до Берліна, де в посольстві СРСР отримав «підпільний» паспорт на ім'я І. Кросевського. На німецькому пароплаві «Одер» він дістався Ленінграда й у червні 1923 р. в Москві представник Італійської комуністичної партії (за сумісництвом робітник Італійської секції ДПУ) Амброд⁵

¹ Державний архів Одеської області (Держархів Одеської обл.). Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1190. Арк. 5–10.

² Державний архів Одеської області (Держархів Одеської обл.). Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1190. Арк. 5–10.

³ «Ліві комуністи» — прибічники А. Бордіга, що очолював Італійську комуністичну партію (ІКП) у 1921–1924 рр., виступали проти парламентських форм боротьби, віддаючи перевагу підпільній і терористичній діяльності.

⁴ Міністра юстиції М. Драсковіча в липні 1921 р. убив «комсомолец» (член комуністичної групи «Червоне правосуддя») Аліей Аллігіч (Аліягіч) у Дельніці. 1921 р. майже всіх членів групи заарештували, група припинила існування.

⁵ Амброд (Амброджі Ерсіліо) — італійський комуніст, юрист, 1924 р. отримав 21 рік тюрми за вбивство фашистського бойовика, звільнений як депутат парламенту. 3 1924 р. у СРСР, працював

і представник МОДР Мізяно¹ взяли «шефство» над політемігрантом і півтора місяця готували його до роботи «пропагандиста».

У липні 1923 р. Д. Серпо попрямував до Одеси, де влаштувався мотористом на катер «Леночка», а головне — «сексотом» ДПУ — «політичним агітатором з обробки прибулих до порту італійських моряків» у МОДР та «Інтерклубі». Йому видали квартиру, посвідчення на відвідування іноземних суден, він одружився з місцевою комсомолкою, став членом КП(б)У. Водночас у листі «до італійської секції» він скаржився на погані умови в Одесі та пропонував перевести його на відповідальну роботу до Ростова. ДПУ спрямувало Д. Серпо спостерігати за чекістами — братами Бутиккі, що викликали в спецслужб певну підозру. Тоді ж А. Бутиккі мав ввести Д. Серпо у сутність справи «спостереження за іноземними спекулянтами».

Данте Серпо виявився конфліктною людиною та не вписався в специфічний колектив «Інтерклубу». У травні 1924 р., за доносом агента ДПУ Амадео (Гвідо) Буттикі, Д. Серпо виключили з «Групи італійських політемігрантів в Одесі», з «Інтерклубу», відсторонили від «роботи на пароплавах». Д. Серпо отримав сурову догану «за зв'язки із підозрілими елементами» від одеського Губкому КП(б)У, «з попередженням про виселення з прикордонної зони (Одеси) при повторних діях»². Швидше за все, відкрилися його контакти з місцевими анархістами, а в травні 1924 р. по Одесі пройшли масові арешти анархістського підпілля (Савченко, В. А. 2012, с. 98). Д. Серпо тоді скаржився, що його намагаються «викинути» з Одеси та називають «шпигуном», а його «політичне навантаження» («підробку» від ДПУ) отримав Антоніо Буттикі. Незабаром Данте Серпо «віддячив» братам. 2 червня 1924 р., завдяки інформації Д. Серпо, братів Буттикі виключили з «Інтерклубу» та затримали ДПУ «за контрабанду»³.

Стосовно свого терористичного вчинку 10 червня 1924 р. Д. Серпо свідчив на допиті в ДПУ: «Гербовац та я, з огляду на те, що кожен з нас зробив один пістолетний постріл на адресу фашиста Гайданіча, були заарештовані». Терористи були направлені до одеської в'язниці (ДОПР), куди до них приходили представники ДПУ та «харківського наркомоза» (Управління уповноваженого НКЗС СРСР при уряді УСРР), які обіцяли ув'язненим допомоги у звільненні, коли останні не будуть вказувати свої належності до ДПУ та не будуть «політизувати» справу: «Щоб унеможливити дипломатичний конфлікт, ми не повинні були давати справі ніякого політичного забарвлення. Нас навчили,

ник ДПУ в Москві, на VI Пленумі Комінтерну захищав А. Бордигу, 1930–1932 рр. — агент ДПУ в Берліні, співпрацював з німецькими «лівими», у 1936–1939 рр. — агент ДПУ в Бельгії. 1945 р. повернувся до Італії, член ІКП.

¹ Мізяно (швидше за все, Франческо Модзяно) — італійський політемігрант, працівник центрального МОДР.

² Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1398. Арк. 39.

³ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1398. Арк. 39.

що казати. Заявивши, що після суду нас буде звільнено, незважаючи на те, що суд буде суворо нас карати»¹ — свідчив Д. Серпо. У ДПУ боялися відкриття «секретної мережі» та технології вербування іноземців, тому взяли справу під свій «пильний контроль».

4 серпня 1924 р. відбувся суд, за постановою якого (за ст. 136 пр. 220 КК УСРР) Є. Гербовац отримав 4 роки ув'язнення, Д. Серпо — 3 роки (ім загрожувало по 8 років тюрми). Два місяці італійці провели в одеському ДОПРі, а на початку жовтня 1924 р. Є. Гербовац і Д. Серпо були «переправлені» до Москви, де почали відбувати покарання в Бутирський в'язниці. Тут вони зрозуміли, що ДПУ та Комінтерн не збираються виконувати свої обіцянки, їх навіть не лікували у в'язниці, хоча Д. Серпо страждав на сухоти, а в Є. Гербоваца почався психічний розлад. Вони були обурені виключенням з лав КП(б)У та байдужістю до їхньої долі й тим, що Комінтерн їх «не взяв під захист». Є. Гербовац твердив: «Не вважаю свій вчинок — поранення капітана-фашиста, злочином і тому вважаю вирок суду щодо себе несправедливим»².

Тільки після «голодування-протесту», 31 січня 1925 р., Є. Гербовац і Д. Серпо були звільнені. Після тюрми їх відправили до Полтави «під нагляд ДПУ» й «у розпорядження МОДР». Але їх тягнуло до Одеси, куди їм було заборонено з'являтися. Д. Серпо згадував, що одеське керівництво ДПУ та МОДР «змусили нас виїхати до Москви», після чого «...нас розділили. Я відправлений до Дніпропетровська, працював помічником машиніста на заводі ім. Петровського. Потім шофером “Автопромторгу”, виступав у МОДР на мітингах»³.

ДПУ повідомляло про Д. Серпо: «надіслані про нього Дніпропетровським відділом ДПУ відомості, за час перебування його там, свідчать про те, що поведінка Серпо антирадянська, причому він, нібито анархіст, зв'язавшись з групою місцевих анархістів, проводив якусь серед них конспіративну роботу»⁴.

Є. Гербовац «самостійно повернувся на колишнє місце праці»⁵ в одеському «Інтерклубі». У серпні 1926 р. стався новий арешт Є. Гербоваца за «антирадянську пропаганду та створення контрреволюційної групи»⁶, за «агітаційні промови спрямовані на підрив радянської влади»⁷. Матеріали його

¹ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1398. Арк. 39–39 зв.

² Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1398. Арк. 39–39 зв.

³ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1398. Арк. 39–39 зв.

⁴ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1398. Арк. 18.

⁵ Державний архів Одеської області (Держархів Одеської обл.). Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1190. Арк. 4–7, 78.

⁶ Державний архів Одеської області (Держархів Одеської обл.). Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1190. Арк. 4–7, 78.

⁷ Державний архів Одеської області (Держархів Одеської обл.). Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1190. Арк. 4–7, 78.

справи свідчать, що він проводив «критику радянської влади в одеському Інтерклубі, зблизився з анархістами-італійцями»¹, з анархістом-політемігрантом Г. Бучіреллі, «погрожував вбивством італійському комуністу Пола»² (що жив в Одесі з 1923 р.). На переконання слідчих, Є. Гербовац поширював «анархістські ідеї» П. Кропоткіна, листувався з анархістами з Італії, чекісти звітували, що Д. Серпо й Є. Гербовац «стали вкрай негативно ставитися до радянської влади, прагнучи при кожному зручному випадку завдати їй шкоди... стали ретельно підбирати будь-які компрометуючі партію, на їхню думку, та Комінтерн, матеріали, які думали передати в Італію, з тим щоб завдати шкоди авторитету та популярності комуністичного руху. Матеріали ці, свого часу, Одеським окрвідділом, шляхом обшуку були у Гербоваца вилучені та відіслані у розпорядження ОДПУ»³.

Після арешту Є. Гербовацу поставили діагноз «шизофренія та марення переслідування», було заявлено, що він «втратив розум у тюрмі ще у 1924 році»⁴. Згодом, чекісти його запроторили до московської психлікарні для примусового лікування. Там він перебував понад рік (один з перших у СРСР випадків «каральної психіатрії» щодо політичного опозиціонера). У жовтні 1927 р. Є. Гербовац повернувся до Одеси, недовго попрацював робітником на Джутовій фабриці (там панував «антирадянський настрій», що проявився у страйках 1930 р.), та врешті-решт став безробітним.

Д. Серпо у червні 1927 р. виїхав з Дніпропетровська до Одеси, де він замешкав на вул. Конгуна 1, у районі порту, став працювати мастильником і механіком на пароплаві «Желябов» (каботажні рейси до Новоросійська), відновивши діяльність в «Інтерклубі». Згодом повернення до Одеси він аргументував тим, що дізнався, що його особисті вороги Амадео (Гвідо) Бутіккі та Торіччіні⁵ поїхали з Одеси до Мілана, де обох заарештували фашисти. Чекісти з'ясували, що, повернувшись до Одеси, Д. Серпо почав поширювати «провокаційні чутки», проводив «антикомуністичну агітацію» серед італійських моряків, заявляючи, що в СРСР робітники «у скрутному матеріальному становищі»⁶.

Серед політемігрантів Д. Серпо «намагався створити опозиційну групу», «заважав діяльності Одеського відділу Міжпропу» (чекістської структури —

¹ На Півдні України у другій половині 1920-х рр. мешкало 30–35 анархістів — італійських політемігрантів (Одеса, Миколаїв, Маріуполь, Ялта), поблизу Ялти було створено сільськогосподарську комуни (на чолі з Т. Скарселлі), де працювало 20 анархістів з Італії та Франції.

² Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1398. Арк. 18.

³ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1398. Арк. 18.

⁴ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 2. Арк. 336.

⁵ Террачіні (Торрічіні) Умберто Елія (1895, Генуя — 1983, Рим) — з 1911 р. член Федерації соціалістичної молоді, з 1914 р. член Соціалістичної партії Італії, доктор права. Очоловав делегацію італійських комуністів на III Конгресі Комінтерну. У 1924–1926 рр. мешкав у Москві й Одесі, підтримував стосунки з братами Бутіккі. 1926 р. повернувся до Італії.

⁶ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 2. Арк. 336.

Комітету Міжнародної Пропаганди) за якою «посилено стежив», «видавав себе помічником Амадея»¹, казав про своє можливе повернення до Італії, «де з деким зведе рахунки»².

В Одесі Д. Серпо знову тісно затоваришував з Є. Гербовацем. На допитах він свідчив, що: «тов. Амадей ... намагався вигнати нас з Одеси та написав на нас в ДПУ ... що ми маємо намір вбити італійського консула міста Одеса»³. ДПУ також фіксувала погрози Д. Серпо «вбити консула» у разі спроби спецслужб вислати його з Одеси (погрози чули члени Одеського окружкому КП(б)У)⁴.

Одеські чекісти пропонували: «звернути увагу КРВ ДПУ УСРР⁵ на контрреволюційні настрої Данте Серпо з проханням дати санкцію на його арешт і заслання»⁶. Останнього викликали до ДПУ, де вимагали залишити Одесу, але ні він, ані його товариш не дослухалися порад чекістів⁷.

Восени 1927 р. Д. Серпо був вигнаний з «Інтерклубу», позбувся роботи в порту. В лютому 1928 р. він писав до Італійської секції Профінтерну т. Джеранетто, що перебуває 8 місяців без роботи, протестуючи проти умов життя та ставлення до себе владних структур. Як безробітний він отримував зі страхової каси 20 крб. на місяць (на такі гроші неможливо було прожити) і шукав випадкові заробітки. На початку 1928 р. Д. Серпо зустрів в Одесі такого собі «Іона італійця» (Джон-Джуліо Скотто, член МОДР, завітав до Одеси з Ростова). Цей «італієць» запросив Д. Серпо та Є. Гербоваца відвідати італійське консульство в Одесі, познайомив їх із консулом. Італійський консул замовив у Д. Серпо переклади італійською статей з радянських журналів про будівництво Волго-Донського каналу, про розвиток порту Керч. Для представника фірми «Ллойд Трест» в Одесі Д. Серпо переклав статтю про особливості хлібозаготівлі з одеської газети «Известия».

Чекісти підозрювали, що Д. Серпо «зливав» італійському консулу «інформацію Міжпропу» стосовно вербовки іноземних моряків, після чого сталися «провали італійських моряків»⁸. У слідчій справі вказується, що раніше «за подібну діяльність» за межі СРСР був висланий італійський політемігрант Авліч, а політемігрант І. Скотто, «підозрюваний у шпигунстві», у липні 1928 р. «через італійського консула» виїхав з СРСР. Скоріш за все

¹ «Амадей» — Амадео Лівіо (Лівко) — італійський соціаліст, народився 1898 р. в Караре. В Італії був заочно засуджений на 28 років (як утікач з-під арешту), член ІКП з 1921 р., ВКП(б) з 1925 р. З 1924 р. перебував у СРСР, з липня 1925 р. працював завідувачем одеського «Інтерклубу» в Новоросійську й Одесі, таємний працівник ДПУ. Італійський консул в Одесі називав його «людиною великого значення». Заарештований 1936 р. в Одесі як «троцькіст», 1938 р. — розстріл.

² ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 2. Арк. 440–441, 449.

³ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1398. Арк. 19, 30–40.

⁴ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 2. Арк. 336–336 зв., 338.

⁵ Контррозвідувальний відділ Держполітуправління УСРР.

⁶ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 2. Арк. 424.

⁷ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1398. Арк. 19, 30–40.

⁸ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1398. Арк. 19.

Д. Серпо мріяв повернутися до Італії та намагався отримати у цьому допомогу від консула Тонкера (пізніше — Меріано). Чекісти вважали І. Скотто «шпигуном італійського консула», людиною, причетною до арештів італійських моряків, що пройшли «обробку» в одеському «Інтерклубі»¹.

На початку 1928 р. у Москві як «троцькісти» та «прихильники Бордіга» були заарештовані деякі італійські політемігранти. Одеські італійські політемігранти провели кілька «мітингів протесту» з «приводу процесу італійських комуністів» (на мітингу виступав Лівіо Амадео, були присутні: Д. Скотто, А. Бутиккі, Є. Гербовац, Д. Серпо й ін.)². 1928 р. в Одесі були заарештовані італійські політемігранти А. Фурлотті (учасник мітингу протесту), Н. Раджіо, К. Муссуніч³. А. Фурлотті та К. Муссуніча чекісти вважали членами групи «разложившихся», яку створив «навколо себе Гербовац»⁴.

18 серпня 1928 р. Д. Серпо був заарештований, коли виходив з італійського консульства в Одесі. Його звинуватили у «зв'язках з італійським консулом з метою шпигунства» та у «контрреволюційній діяльності». 28 жовтня того самого року заарештували й Є. Гербоваца, який деякий час перебував у тюремному шпиталі. Італійський консул безрезультатно домагався у влади дозволу на зустріч з арештованими, пропонував вислати Д. Серпо до Італії, а після винесення вироку допомагав дружині Д. Серпо матеріально.

Конкретних доказів злочинів у справі не було, Д. Серпо відкидав звинувачення, що базувалося на припущеннях, але Колегія ОДПУ у грудні 1928 р. призначила Д. Серпо п'ять років концтаборів як «соціально небезпечному елементу». В січні 1929 р. Є. Гербовацу безпідставно присудили три роки концтаборів, які він відбував у Бутирський в'язниці та в Ярославському політизоляторі, згодом він отримав ще три роки⁵.

1929 р. Д. Серпо потрапив до концтабору на Соловках, а 1930 р. його перевели до Ярославського політизолятора, де в нього загострилися сухоти. Після закінчення терміну 1933 р. він отримав іще три роки заслання у Наримський край. Опинившись на Півночі, Д. Серпо благав вислати його до Італії, заявляючи, що «краще сидіти у тюрмі на Батьківщині, ніж жити в СРСР». У березні 1935 р., у листі на адресу «італійської секції» Комінтерну, Д. Серпо вимагав від італійських комуністів негайно втрутитися у його долю⁶, а далі сліди його втрачаються⁷.

Начальник Наримського о/в ОДПУ звітував, що Д. Серпо, як «непримиренний підбурювач», брав участь у всіх «протестах у момент свого пере-

¹ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 2. Арк. 11.

² ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 2. Арк. 423.

³ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 2. Арк. 496.

⁴ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 1. Арк. 122–123.

⁵ Державний архів Одеської області (Держархів Одеської обл.). Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1190.

⁶ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1398. Арк. 2–3, 39.

⁷ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1190.

бування в ізоляторі», що на заслання він «агентурно нами обставлений»¹. У середині 1936 р. Д. Серпо отримав довгоочікувану свободу та негайно звернувся до італійської амбасаді з проханням про отримання візи для виїзду до Італії. У результаті він отримав документи та зміг залишити СРСР, але його заарештувала італійська поліція на італо-австрійському кордоні. На Батьківщині Д. Серпо засудили до 21 року позбавлення волі. Відомо, що 1943 р., після падіння фашиського режиму, він був звільнений і приєднався до італійського партизанського загону (1956 р., за рішенням Колегії Верховного Суду, був реабілітований у СРСР) (Дундович, Е. & Гори, Ф. 2009, с. 80).

Зі справами Є. Гербоваца та Д. Серпо пов'язана справа іншого італійця, члена одеського «Інтерклубу» та МОДР Антоніо Боніфатійовича Бутиккі (Бутиччі; Antonio Bonafede Buticchi, народився 10 серпня 1879 р. у Кьярвалле-Анкона), що до 1922 р. жив у Генуї, Вадо-Лігуре, Савоні. В Італії А. Бутиккі двічі перебував під судом «за революційну діяльність», очолював кооператив вантажників, обирався заступником голови муніципалітету Вадо-Лігуре. У 1919–1920 рр. він був анархістом, з 1921 р. — членом Соціалістичної партії, з 1922 р. — Компартії Італії. У радянського представника у Римі А. Бутиккі отримав дозвіл переїхати до СРСР. У вересні 1922 р. він завітав до Трієста, звідти пароплавом дістався до Стамбула, де отримав ще один дозвіл перебувати в СРСР від радянського консула. У грудні 1922 р. він прибув до Одеси (в Італії у нього залишилися дружина, син і п'ять братів). В Одесі Антоніо зустрівся з рідним братом Амадео (Гвідо) Бутиккі (Amadeo Bonafede Buticchi, 1893 р. н.), який працював у «АРА»², будучи секретним агентом ДПУ³.

Саме брат «працевлаштував» Антоніо в одеський «Інтерклуб», де Антоніо «вів роботу за завданням Комінтерну», був прийнятий до лав КП(б)У, з грудня 1923 р. працював у структурі Контрольної комісії Робітничо-селянської інспекції. У 1923–1924 рр. брати Бутиккі працювали секретними інформаторами одеського губвідділу ДПУ «по виявленню контрабанди», мали дозвіл «через Держторг» (від ДПУ) працювати серед іноземних моряків в одеському порту. За рік такої праці Антоніо Бутиккі провів тільки одну вдалу «вагому справу по контрабанді»⁴.

У травні 1924 р. вже самих братів Бутиккі звинуватили в контрабанді «з метою наживи» (за свідченням Д. Серпо), під час обшуку в Антоніо, який жив як «великий непман», було вилучено валюту та 417 червінців. Братів виключили з КП(б)У, 29 днів вони перебували під арештом у тюрмі ДПУ. На допиті 1935 р. Антоніо Бутиккі плутовався: «у чому нас

¹ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 1398. Арк. 53.

² «АРА» — Американська організація допомоги — громадянська організація США, що допомагала в СРСР у 1921–1923 рр. потерпілим від голоду. Один з центрів «АРА» діяв в Одесі.

³ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 864. Арк. 20.

⁴ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 864. Арк. 30, 116 зв.

звинувачували мені невідомо», «моя участь в одному з контрабандних заходів у 1924 році була з відома та за вказівкою органів НКВС». Антоніо також твердив, що «багато робив для Кооперативу італійських емігрантів в Одесі», що його «бізнес» був спрямований на підтримку італійських політемігрантів, що викликало протидію «зрадника Террачینی», який ініціював звинувачення стосовно братів у контрабанді й у зв'язках «з фашистами, що приїхали з Італії» (Д. Серпо на допиті твердив, що У. Террачینی підтримував братів Бутиккі)¹.

Брати були виключені з партії, звільнені з роботи, дали «підписку про невийзд з Одеси», але 1925 р. Антоніо виїхав до Москви, де в «центральному» ОДПУ розглядали справу контрабандистів. Згодом його відновили у ВКП(б), та як «сексота» відправили до Свердловська (Урал) для «ведення пропаганди». На Уралі він працював «у секретній частині» та в «Уралторгу», завідувачем їдальні в Будинку безпритульних.

Амадео Бутиккі чекісти вирішили використати по-іншому. Антоніо Бутиккі на допитах твердив, що його брат 1925 р. «з дозволу Москви повернувся до Італії»². Водночас за інформацією ДПУ Амадео Бутиккі вислали за межі СРСР за розпорядженням КРВ ОДПУ (м. Москва) як «разложившийся» елемент³. Водночас у СРСР поширювалася інформація, що в Італії Амадео Бутиккі став «затятим фашистом», вів «роботу по розкладанню італійських комуністів», «видавав фашистам комуністів» (за свідченням італійського комуніста він був причетний до арешту в Італії У. Террачینی). Можливо, щоб дезінформувати італійські спецслужби, чекісти називали Амадео Бутиккі «фашистом» і знову виключили Антоніо Бутиккі з ВКП(б) за формулюванням: «через підозрілі зв'язки», «за зв'язок з братом — фашистом». Антоніо свідчив, що від одеського ДПУ він отримав наказ відновити зв'язки зі своїм братом Амадео, про якого поширюються чутки, що він «зв'язаний із італійською поліцією»⁴.

Але в серпні 1927 р. Антоніо повернувся до Одеси, відновив пропагандистську діяльність в «Інтерклубі», маючи доступ до кораблів як торговельний агент. Він одружився з місцевою дівчиною й отримав кімнату в будинках МОДР на вул. Ласточкина⁵.

Незважаючи на те, що Антоніо Бутиккі «визивав деякі сумніви», ДПУ його «використовувало», як секретного працівника (під псевдо «Сеньйор»), для висвітлення діяльності італійського консульства, «італійської колонії» та моряків⁶. ДПУ наказало А. Бутиккі клопотати для отримання італійсько-

¹ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 864. Арк. 30, 116 зв.

² Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 864. Арк. 16, 36.

³ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 1. Арк. 55, 234.

⁴ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 2. Арк. 265.

⁵ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 864. Арк. 17.

⁶ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 2. Арк. 267.

го паспорту, для того щоб «втертися у довіру» в італійському консульстві в Одесі¹.

1933 р. його зняли з посади в «Інтерклубі» «за результатом склоки» з завідувачем буфету МОДР Перельманом. У 1933–1934 рр. Антоніо Бутіккі працював завгоспом у Лікарні робітників водного транспорту, 1935 р. — приймальником в «Експортхлібі»².

У серпні 1935 р. Антоніо Бутіккі був заарештований в Одесі «за ворожу діяльність» та «отримав» п'ять років таборів, під час обшуку в нього знайшли браунінг (А. Бутіккі твердив, що він належав йому «по роботі» в ДПУ)³. Антоніо під час допиту захищався: «Я тісно пов'язаний з органами НКВС і всю свою діяльність проводив під керівництвом директора клубу Аміда» (мається на увазі директор одеського Інтерклубу Л. Амадей)⁴. До серпня 1940 р. Антоніо Бутіккі перебував у концтаборі, після звільнення доля його невідома.

Схожий життєвий шлях спіткав іще одного італійського політемігранта Міро (Михайло Антонович) Авліча. Народився він у Рогозі (Австро-Угорська імперія, Словенія), з 14 років працював моряком, під час Першої світової війни був під судом як дезертир, на фронті здався в полон. 1921 р. приїхав до Італії, але того самого року емігрував до радянської України, оселився в Одесі. Ходив на торгових судах Чорноморського пароплавства у 1922–1925 рр., а «за сумісництвом» працював зв'язковим у розвідуправлінні (ГРУ) та іноземній розвідці Комінтерну (зв'язок з агентами в Яффі та Стамбулі), був інформатором ДПУ «по контрабанді».

15 квітня 1927 р. він був заарештований як шпигун, котрого завербував італійський консул в Одесі. На слідстві з'ясувалося, що М. Авліч став подвійним шпигуном — «перевертнем», який збирав інформацію для італійського консула про італійських моряків, що приходили до одеського «Інтерклубу», про політемігрантів — італійців у СРСР (у тому числі про П. Тальятті⁵). Цікаво, що він мав відшукати інформацію про італійське «відрядження» радянської шпигунки Ксенії Гернграсс. Особлива нарада при Колегії ДПУ СРСР у серпні 1927 р. запропонувала арештувати його на три роки, як шпигуна-двійника, але у вересні 1927 р. він «отримав» уже 10 років таборів⁶.

1923 р. до Одеси приїхали політемігранти-анархісти Гвідо Бучареллі (Guido Bucciarelli) (муляр, 12.08.1901 р.н.), Луїджи Єванжелісті (Luigi

¹ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 1. Арк. 234.

² Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 864. Арк. 17, 30.

³ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 864. Арк. 30–37.

⁴ Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 864. Арк. 116.

⁵ Тальятті Пальміро Мікеле Нікола — генеральний секретар Італійської комуністичної партії 1926–64 рр. у 1926–1927 рр. був представником ІКП при Виконавчому комітеті Комінтерну (ВККІ) у Москві, з 1928 р. — член Президії ВККІ.

⁶ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 1. Арк. 129–139, 147, 164–170, 186, 194.

Evangelisti) — «Гігі» (муляр, 30.11.1903 р.н.), Ренцо Каванні (Renzo Savani) — «Бруно» (робітник, 30.06.1901 р.н.). Вони походили з італійського міста Модена, де брали участь у заворушеннях «червоних років», в «Антифашистському комітеті анархістських дій» (1920–1921 рр.), у сутичках з фашистськими бойовиками. В Італії були заочно засуджені до великих термінів тюремного ув'язнення (Савченко, В. А. 2012, с. 81).

Лідером цієї групи був Р. Каванні, що 1919 р. став анархістом-бойовиком. У січні 1921 р. Р. Каванні та Л. Єванжелісті вбили фашиста, а під час його похорону в Модені анархісти напали на фашистський кортеж, вбивши 2 фашистів і поранивши 14. У березні 1921 р. Р. Каванні поранив ще одного фашиста, а 11 листопада 1921 р. Р. Каванні та Л. Єванжелісті вбили фашистського бойовика. В кінці 1921 р. Л. Єванжелісті та Р. Каванні змушені були втекти до Франції, а згодом до Берліна (можливо, взяли участь у революції в Німеччині 1923 р.)¹, наприкінці 1923 р. вони опинилися в Одесі, де мешкали до 1926 р.

Г. Бучареллі втік з Італії до Німеччини, потім опинився в Одесі, де жив у 1923–1927 рр. З 1927 р. він працював у Новоросійську в механічній портовій майстерні, де «здійснював пропаганду» від МОДР, як «комуністичний пропагандист» (Antonioli, I., et al. 2003a).

1927 р. Л. Єванжелісті та Р. Каванні зуміли нелегально залишити СРСР, як твердили у ДПУ, — за допомогою західноєвропейських моряків, прихильників анархізму (можливо, їхню втечу інсценувало ДПУ для впровадження своєї агентури в Західній Європі). Вони опинилися у Бельгії, Люксембурзі, потім у — Франції. 1928 р. італійський консул в Одесі через своїх агентів наполегливо намагався з'ясувати, де перебувають небезпечні терористи Л. Єванжелісті та Р. Каванні².

1928 р. й 1931 р. Р. Каванні їздив до Італії, намагаючись скоїти замах на Б. Муссоліні. У 1932–1933 рр. Р. Каванні працював як анархіст у Барселоні, поширюючи анархістські листівки, проводячи анархістську агітацію серед італійських моряків. У 1936–1938 рр. Р. Каванні та Л. Єванжелісті (член анархістського комітету Барселони) брали участь у громадянській війні в Іспанії, воюючи в анархістському загоні на Арагонському фронті. На фронті обох поранили (Marzocchi, U. 2005, р. 6). Після поразки республіки Р. Каванні та Л. Єванжелісті повернулися до Франції, взявши участь у Комітеті допомоги Іспанії. 1939 р. вони опинилися на Кубі, у січні 1940 р. — у Нью-Йорку. 1961 р. Р. Каванні повернувся до Італії, де встиг стати «гуром» анархістської молоді (помер 1966 р.) (Antonioli, I., et al. 2003b).

¹ Подібну історію мав Ромео Вацці — залізничник та анархіст з Болоньї, що 1923 р. втік від переслідувань фашистів з Італії до Німеччини, був заарештований як революціонер, але зумів втекти до СРСР. З 1923 р. жив в Одесі та Миколаєві.

² ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 2. Арк. 501.

Анархіста, що «кілька разів мав намір нелегально виїхати з СРСР»¹, Г. Бучареллі 1933 р. заарештували у Феодосії «через анархічну пропаганду» й «участь у анархістському підпіллі». 1937 р. Г. Бучареллі знову заарештували в Криму (працював директором цеху авторемонтної майстерні НКСГ) «за контрреволюційну діяльність». Він був запроторений до ГУЛАГу, де й загинув. Виходячи з інформації зі справи анархіста І. Єлизаветинського, Р. Каванні, Л. Єванжелісті та Г. Бучареллі у СРСР займалися «анархістською діяльністю», налагодили зв'язок анархістського підпілля СРСР з анархістськими групами за кордоном².

Одеський «Інтерклуб» працював і в 1930-х рр. (подібні «клуби» існували в Україні ще у Маріуполі, Миколаєві, Керчі). «Близько 7000 моряків різних національностей обслуговуються тутешнім клубом, а також і наявною МОДРовською секцією» — звітував 1932 р. про роботу одеської секції та «Клубу моряків» до ЦК МОДР інструктор «Інтерклубу» Бішаф (був заарештований у листопаді 1933 р.). Але протягом 1932 р. одеський МОДР «не зміг завербувати жодного італійського моряка» (Тольц, В. 2006). Одеський «Інтерклуб» стрясає постійні арешти італійських політемігрантів: у 1928–1933 рр. — як «троцькістів», «анархістів», «прихильників Бордіга», у 1935–1938 р. — як «шпигунів», «фашистів», «терористів». У часи Великої терору (1937–1938 рр.) у СРСР було арештовано 50% італійських політемігрантів, що залишалися на волі.

Італійські політемігранти в СРСР перетворювалися на політичних заручників «по лінії МОДР». Частина «італійців» стала агентами «світової революції», ДПУ використовувало їх для таємних операцій. Одеса в 1920-х рр. у цій таємній війні стала одним з центрів, де гуртували та готували агентів «південного напрямку» (для діяльності в Італії, Болгарії, Румунії й інших країнах). Масштаби міжнародних акцій через осередки Комінтерна для проведення «світової революції» (кількість задіяних «кваліфікованих» кадрів) вражають. З 1920-х рр. СРСР проводив «активну розвідку» у різних країнах світу за допомогою розгалуженої мережі агентури. Доля більшості агентів під прикриттям МОДР, Комінтерну, «Інтерклубів» у 1930-х рр. майже завжди закінчувалася трагічно.

Дубровина, О. В. 2017. Деятельность советского Полпредства по созданию положительного образа СССР в фашистской Италии в 20-е гг. XX века. *Исторические исследования*. № 6. С. 112–128.

Дундович, Е. & Гори, Ф. 2009. *Итальянцы в сталинских лагерях*. Москва: РОССПЭН.
Колпакиди, А. И. & Прохоров, Д. П. 1999. *Империя ГРУ. Очерки истории российской военной разведки*. Т. 1. Москва: ОЛМА-ПРЕСС.

¹ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 419. Т. 1. Ч. 2. Арк. 508.

² Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 12812. Арк. 85–88.

Мотрич, Р. 2014. Прокомуністичні масові добровільні товариства у середовищі національних меншин України у 1920-ті — на початку 1930-х рр. *Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова*. Серія 6. Вип. 12. С. 66–75.

Савченко, В. А. 2012. *Неофициальная Одесса в эпоху НЭПа (1921–1929)*. Москва: РОССПЭН.

Тольц, В. 2006. Пропагандистские документы МОПРа. *Радио Свобода*. 5 августа. Retrieved from <https://www.svoboda.org/a/260147.html> [Accessed: 13.03.2019].

Antonoli, I., et al. 2003a. Bucciarelli, Guido. *Dizionario biografico degli anarchici italiani*. Vol. 1: A-G. Pisa: BFS EDITIONS. Retrieved from: <https://tinyurl.com/y4737z2g> [Accessed: 13.03.2019].

Antonoli, I., et al. 2003b. Cavani, Renzo detto Bruno. *Dizionario biografico degli anarchici italiani*. Vol. 1: A-G. Pisa: BFS EDITIONS. Retrieved from: <https://tinyurl.com/y4737z2g> [Accessed: 13.03.2019].

Bertolucci, F. 2017. *A oriente sorge il sol dell'avvenire. Gli anarchici italiani e la rivoluzione russa 1917–1922*. Pisa: BFS EDITIONS.

Fabre, G. 1990. *Roma a Mosca: lo spionaggio fascista in URSS e il caso Guarnaschelli*. Bari: Dedalo.

Marzocchi, U. 2005. *Remembering Spain: Italian anarchist volunteers in the Spanish Civil War (second edition)*. London: Kate Sharpley Library.

Dubrovina, O. V. 2017. Deyatel'nost' sovetskogo Polpredstva po sozdaniyu polozhitel'nogo obraza SSSR v fashistskoy Italii v 20-ye gg. XX veka [The Activities of the Soviet Embassy to Create a Positive Image of the USSR in Fascist Italy in the 20s of Twentieth Century]. *Istoricheskiye issledovaniya*. № 6. S. 112–128. [in Russian]

Dundovich, Ye. & Gori, F. 2009. *Ital'yantsy v stalinskikh lageryakh* [The Italians in the Stalinist Camps]. Moskva: ROSSPEN. [in Russian]

Kolpakidi, A. I. & Prokhorov, D. P. 1999. *Imperiya GRU. Ocherki istorii rossiyskoy voyennoy razvedki* [The Empire of the GRU. Essays on the History of Russian Military Intelligence]. T. 1. Moskva: OLMA-PRESS. [in Russian]

Motrych, R. 2014. Prokomunistychni masovi dobrovil'ni tovarystva u seredovyschchi natsional'nykh menshyn Ukrayiny u 1920-ti — na pochatku 1930-kh rr. [Pro-communist Mass Voluntary Associations Among the National Minorities of Ukraine in the 1920s — Early 1930s]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. Drahomanova*. Seriya 6. Vyp. 12. S. 66–75. [in Ukrainian]

Savchenko, V. A. 2012. *Neofitsial'naya Odessa v epokhu NEPa (1921–1929)* [Informal Odessa in the Era of the NEP (1921–1929)]. Moskva: ROSSPEN. [in Russian]

Tol'ts, V. 2006. Propagandistskiye dokumenty MOPRa [MOPR Propaganda Documents]. *Radio Svoboda*. 05 Avgusta. Retrieved from: <https://www.svoboda.org/a/260147.html> [Accessed: 13.03.2019]. [in Russian]

Antonoli, I., et al. 2003a. Bucciarelli, Guido. *Dizionario biografico degli anarchici italiani*. Vol. 1: A-G. Pisa: BFS EDITIONS. Retrieved from: <https://tinyurl.com/y4737z2g> [Accessed: 13.03.2019]. [in Italian]

Antonoli, I., et al. 2003b. Cavani, Renzo detto Bruno. *Dizionario biografico degli anarchici italiani*. Vol. 1: A-G. Pisa: BFS EDITIONS. Retrieved from: <https://tinyurl.com/y4737z2g> [Accessed: 13.03.2019]. [in Italian]

Bertolucci, F. 2017. *A oriente sorge il sol dell'avvenire. Gli anarchici italiani e la rivoluzione russa 1917–1922* [In the East the Sol of the Future Arises. The Italian Anarchists and the Russian Revolution 1917–1922]. Pisa: BFS EDITIONS. [in Italian]

Fabre, G. 1990. *Roma a Mosca: lo spionaggio fascista in URSS e il caso Guarnaschelli* [Rome to Moscow: fascist espionage in the USSR and the Guarnaschelli case]. Bari: Dedalo. [in Italian]

Marzocchi, U. 2005. *Remembering Spain: Italian anarchist volunteers in the Spanish Civil War*. London: Kate Sharpley Library.

УДК 378(477)(09)

DOI: 10.20535/2307-5244.48.2019.176388

Ю. В. Хитровська

<http://orcid.org/0000-0003-3666-3327>

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Iu. Khytrovska

National Technical University of Ukraine

«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

ОСОБЛИВОСТІ «ПРОЛЕТАРИЗАЦІЇ» СТУДЕНТСТВА ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УСРР У 1920–1930-Х РР. ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

*Aspects of «Proletarianization» of Students in Higher Educational
Institutions of UkrSSR in 1920's — 1930's and its Outcome*

Спираючись на архівні документи й матеріали, а також спеціальну наукову літературу, автор статті аналізує особливості застосування класового підходу до студентства у вищій технічній школі в УСРР у 1920–1930-х, зокрема Київської політехніки, й наслідки цього процесу.

Ключові слова: вища технічна освіта, класовий підхід, професорсько-викладацький склад, студентство, Київський політехнічний інститут.

Based on archival documents and specialized scholarly works, the author analyzes key characteristics in class approach to student training in higher technical school in UkrSSR during 1920's —1930's. The Kyiv Polytechnic Institute and the outcome of this process in this institution are taken as a case study.

The author concluded that in 1920's —1930's the system of higher education of USSR and particularly UkrSSR stood in the centre of active social transformation. Soviet regime did everything possible to turn students and teaching staff into ardent supporters of new society and of Soviet life-style, prophets of communist ideology among general public. Following their main aim, e.g. absolute control over the society, the bolsheviks broke down historical traditions in high-